

HEKİMHAN FOUNTAINS

Hekimhan is a township which is eight kilometer northwest of Malatya. Along Middle Ages it was a passing point on important network of ways where both commercial caravans and army expedition were made during wartime. In township the oldest building Turkish period is Taş Han which was built in 1218. Its main development as a settlement area occurred during the Otoman Period. In Hekimhan during our survey in center and villages seventeen fountains were established. In these structures which have rectangular plan and prismatic body ashlar stones are used with their sole fronting and very plain views they were built as neighborhood or village fountains during the Otoman period.

Anahtar Kelimeler : Çeşme, Hekimhan, Malatya, Su yapıları

Key Words : Fountain, Hekimhan, Malatya, Aquatic structures

GİRİŞ

Malatya-Sivas karayolu üzerinde Kuruçay vadisinin kıyısında sarp bir kayalık alanın oluşturduğu dar bir geçit çevresinde gelişmiş bir yerleşim olan Hekimhan ilçesine ait en eski tarihsel belge, ilçeye de adını veren 1218 tarihinde Tabib Ebu Salim b.Ebü'l-Hasan el Malati tarafından yaptırılan Taş Han'nın (Hekimhan) Ermenice, Süryanice ve Arapça olarak yazılmış inşa kitabesidir. Ancak bölgede yapılan gezi ve incelemeler Hekimhan ve çevresinde tarih öncesi çağlardan itibaren yerleşim ve kültür kalıntılarının mevcut olduğunu ortaya koymuştur¹ Mezopotamya'yı Orta Anadolu'ya bağlayan tarihi yol şebekesinin bazı hatlarının bölgeden geçmesi, bunlar üzerinde yoğun şekilde tüccarların konaklaması için yapılmış han kalıntılarının tespiti, bölgenin tarih boyunca hemen her dönemde önemini koruduğunu kanıtlamaktadır².

Hekimhan'ın bir yerleşim yeri olarak gelişmesi Osmanlı Devleti'nin Duraklama dönemi sadrazamlarından Köprülü Mehmet Paşa'nın, buradaki inşa faaliyetlerinden sonra gerçekleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yapılan 1560 tarihli tahriri içeren defterde Hekimhan yerleşimi ve kasaba içindeki Selçuklu hanına herhangi bir atıf söz konusu değildir. Ancak bu tahrir defteri Osmanlı Devletinin son zamanlarına kadar kullanıldığı için Köprülü Vakfı'nın kurulması ve sonrasındaki dönemlerde eklenmiş kayıtlar mevcuttur. Yenilenen han, cami, palanka ve kurulan dükkânlarla bunların masrafları için bağlanan çevre köylerin gelirleri adı geçen defterin derkenar ve eklerinde yer almaktadır.³ Hekimhan, Malatya-Sivas arasındaki tarihi kervan yolu üzerinde bir derbent (geçit) olduğu ve XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar da meskûn olmadığı için önceki dönemlerde genellikle Malatya tarihinin içinde değerlendirilebilmektedir. Türklerin Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya yönelik

* Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara

1 - M. Oğuz, , Başlangıcından Osmanlıların Fethine Kadar Malatya Tarihi (M.Ö.5500-M.S1516), İstanbul 1985, s.122

2 -E. Honigmann, "Malatya" İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul 1993, s.226

3 -R.Yınanç -M. Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983, s.524-527.

akınlarının başlangıcından itibaren, özellikle Doğu Anadolu'nun geneline büyük çaplı Türkmen göçleri olmuştur. Hekimhan ve çevresine de Oğuzların çeşitli boylarına mensup Türkmenlerin göçü bu döneme kadar indirilebilir. Seferler sırasında ordunun geçtiği ve tüccarların kullandığı yollarda Osmanlı öncesi dönemlerden itibaren güvenlik sağlanması ve ihtiyaçların rahat karşılanması için "Derbent"ler kurulmuştur.⁴ Hekimhan'da coğrafi yapısı itibarıyla Osmanlı döneminde derbent olarak kullanılmıştır. 1656'da sadrazam olan Köprülü Mehmet Paşa Anadolu'daki Çelebi Fetretini önleme çalışmaları sırasında Hekimhan'daki harap durumdaki Selçuklu hanını onartmış, cami, dükkan, hamam ve palanka yaptırarak oluşturduğu derbente çevreden Türkmenleri de yerleştirerek küçük bir iskan mahalli oluşturmuştur⁵. Hekimhan çevresindeki köylerin kuruluşları bölgedeki Memluk hâkimiyeti yıllarına kadar indirilebilmektedir⁶. 1560 tarihli Malatya Tahrir defterindeki kayıtlarda Hekimhan merkezi Malatya sancağının Kozludere Köyü'ne bağlı bir mezra durumundadır. Vergi gelirlerinin padişah hasası olarak ayrıldığı ve hasılının 400 akçe olduğu anlaşılmaktadır⁷.

Evliya Çelebi H.1065 (M.1655)'de Melek Ahmet Paşa emrindeki ordu ile Van üzerine giderken Sivas-Malatya yolunun kullanıldığını belirterek, yol üzerindeki gördüklerini aktarmıştır⁸. Seyahatnamede Alacahan'dan sonra konaklanan Hasan Çelebi karyesinde üç yüz hane, bir cami ve bir hanın varlığı ve halkının şahseven Türkmenler olduğunu belirtilir. Çökeç karyesinde konaklanmış, bu tarihte yüz haneli şahseven Türkmenin yaşadığı bir padişah hassıdır. Çökeçten sonra konaklanan Hekimhan'da Köprülü Mahmut Paşanın yaptıklarına atıf yapılarak detaylı bilgiler verilmektedir. H.1065 (1655) yılında Hekimhan'da sağlam bir kale ile bir cephaneliğin olduğunu, üç yüz asker ve kale dizdarının görevlerinin, Malatya-Ulaş arasında yolcuların güvenliklerinden sorumlu olduklarını belirtir. Ayrıca, bir cami, hamam ve yüz adet dükkânın gün geçtikçe kasabayı geliştirdiği bildirilir.

Hekimhan tüm ortaçağ boyunca hem ticari kervanları hem de savaş dönemlerinde ordu sevkîyatının yapıldığı önemli bir yol çizgisi üzerinde bir geçit noktasıdır. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kervansaraylar ve yollara verilen önemin bir parçası olarak 1218 tarihli hanın kurulması şartı olmalıdır. Osmanlı Döneminde de Sivas-Malatya, Malatya-Elbistan-Kayseri, Erzincan-Maraş arasındaki tüm geçişlerde Hekimhan yol üstündedir. Osmanlı yol sisteminde Orta Kol (Üsküdar - Gebze - İznik - Bolu - Tosya - Merzifon - Tokat - Sivas - (Alacahan, Hasan Çelebi, Hekimhan) Malatya - Harput - Diyarbakır - Musul - Bağdat) Hekimhan'dan geçmektedir⁹. Hekimhan zamanla gelişerek Akçadağ nahiyesine bağlı bir köy olmuş, ardından Keban madeni nezaretine bağlanır. 1854'ta Akçadağ ilçesine, 1922'de ise ilçe yapılarak Malatya'ya bağlanmıştır. Günümüzde Hekimhan Merkez ilçe, Kocaözü, Kurşunlu, Güzelyurt, İpekyolu ve Hasan Çelebi beldeleri ile 53 köyden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, yukarıda kısa tarihçesinde belirttiğimiz gibi Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli yollar üzerinde bulunan, fakat mimari eserleriyle yeterince tanınmayan Hekimhan merkez ve köylerinde yaptığımız incelemeler sonucu tespit edebildiğimiz 17 çeşme tanıtılacaktır¹⁰.

4- Ayrıntılı bilgi için bkz. C.Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, İstanbul 1967.

5- T. Gökbilgin, "Köprülülük" İslam Ansiklopedisi, C.561993, s. 892-908.

6- H. Aksüt, Hasançelebi (Malatya) ve Çevresi Tarihi, Ankara 1998, s.8.

7- R. Yınanç- M.Elİftüyük, y.a.g.y., s.199.

8- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 2001, s.10-11

9- Ayrıntı için bkz.M.Akdağ., Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cilt 1, İstanbul 1979;

H. Aksüt y.a.g.y., s.29.

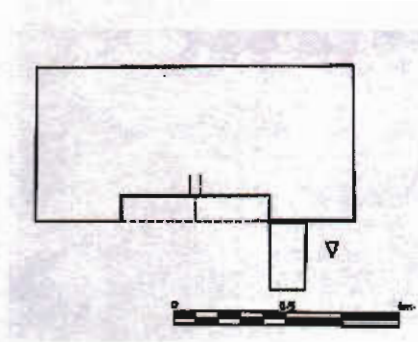
10- Bu çalışma, Gazi Üniv.BAP tarafından desteklenen "Hekimhanda'ki Türk Devri Yapıları" başlıklı proje kapsamında yaptığımız incelemelerin bir bölümünü oluşturmaktadır.

1-SARIBAŞ ÇEŞMESİ¹¹

Çay mevkiinde, düz araziye yerleştirilen eserin inşa tarihi ve banisi bilinmemektedir.

Fotoğraf 1-Saribaş Çeşmesi

Fotoğraf 1-Saribaş Çeşmesi planı

Tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Çeşme, 1.35 m. yükseklikte, 1.41 m. genişlikte, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen prizmal gövdeye sahiptir (Çiz.1). Kuzeye bakan ön cephesi sivri kemerli bir nişle hareketlendirilmiştir. Kemer profilli silmelerin yer aldığı ayaklar üzerine oturmaktadır. Ayna taşının bir kısmı, teknesi, dinlenme taşı zemin kotu yükseldiğinden toprak altında kalmıştır. Cephe ortasındaki basit bir demir borudan halen su akmaktadır. Cephe taşıntılı silmeli saçakla sınırlandırılmıştır. Çeşmenin cephe örgüsündeki çimento harçlı derzlerden yakın zamanlarda onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

2-İMAM PINARI

Hekimhan Bağyolu Mahallesi, Cadde 2'de Hasan Kalaylı'ya ait bahçe içinde bulunmaktadır. Nişin sivri kemerinin hemen üstünde 4 satırlık bir kitabe vardır.

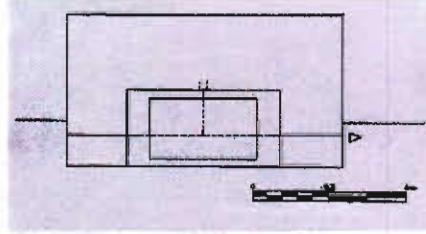
“Sahibül Hayrat
vel hasenat Raziye
hatun binti Ali gaferallahü
lehüma 1281”

Kitabeye göre bir kadın tarafından M. 1864 tarihinde inşa edilmiştir. 1.94 m. yükseklikte, 1.82 m. genişlikte dikey dikdörtgen prizmal bir kütleyle sahiptir. Doğuya bakan ön cephesiyle bağımsız niteliktedir (Çiz.6).

11- Çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen Hekimhan Belediye başkanı Hasan Mutlu, Güzelyurt Belediye başkanı Aliseydi Millioğulu'na, çeşmelerin planını çizen Araş. Gör. Çandaş Keskin'e, kitabelerin transkripsiyonunu yapan Tahsin Fındık ve Tahsin Saatçiye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Fotoğraf 2- İmam Pınarı

Çizim 2- İmam Pınarı Plan

Çeşme nişinin sivri kimeri, iç ve dış bükey dört sıra yarım daire profilli silmelerle süslü ayaklar üzerine oturmakta olup, bu kuşak üzengi hattı boyunca cepheyi dolaşmaktadır. Güneyden kuzeye doğru meyilli bir arazi üzerinde olan çeşmenin güney ayağı, dinlenme taşı seviyesine kadar toprak dolguludur. Tamamen düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Ayna taşı gayet sade, dikdörtgen biçimdedir ve halen ortasındaki basit bir borudan su akmaktadır. Dikdörtgen tekne 70 cm. x 27 cm. ölçülerde fazla derin değildir. Büyük bölümü tahrip olan saçak profilli bir silme ile cepheden taşırılmıştır. Çeşmede silmeler dışında herhangi bir süsleme yoktur.

3-GARİBOĞLU ÇEŞMESİ

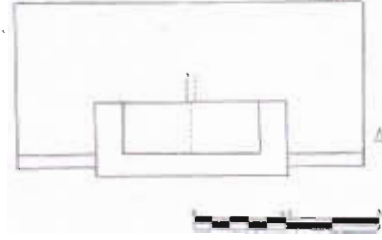
Hekimhan merkezde, çarşı içinde, Kaya Apartmanı 9 numara önünde bağımsız konumdadır. 1.98 cm. yüksekliğinde 1.89 cm. genişliğinde dikey doğrultuda dikdörtgen prizmal formdadır (Çiz.3). Sivri kemerli niş, iç ve dış bükey dört sıra profilli silmelerle süslü ayaklar üzerine oturmaktadır. Sivri kemerin doğu köşesinde 29cm. x 54 cm. ölçülerinde 6 satırlık bir kitabe bulunmaktadır.

“.....onda yad eyledi
.....Muhammed adı ile yad eyledi
.....zadenin lütfu inayeti ile ezdiyat eyledi
.....ile bu alemi yad eyledi
.....revnak-ı sudura yad eyledi
Halled Allahu ... kabra hu sene 1279”

Kitabe büyük ölçüde tahrip olduğu için yazıların bir kısmı okunamamakla birlikte, H.1279 ibaresinden M.1862 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 3- Garipoğlu Çeşmesi

Çizim 3- Garipoğlu Çeşmesi

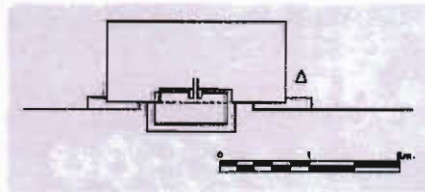
Niş içinde profilli silmelerin üzerinde, ana eksene göre simetrik olarak yerleştirilen taş kemerli bir bardaklık (taslık) yer alır. Altta aynı eksende iki su oluğu bulunmaktadır. Bunlardan üsttekine günümüz malzemesiyle yapılmış bir musluk yerleştirilmiştir. Tekne bugün yol seviyesi altında kalmıştır. İki yanda yer alan 12 cm. yükseklikte dinlenme taşlarından doğudakinin bir kısmı da yine yol altında kalmıştır. Cephesi, yüzeyden hafif taşıntılı yapılmış profilli saçakla sınırlandırılmıştır. Süsleme olarak kemerin batı kenarında bir rozet, ters yerleştirilmiş ay, hemen yukarısında diğerleriyle aynı seviyede ağaç ve bir üçgen motifi kazıma tekniğinde işlenmiştir.

4-GÜMÜŞ PINAR

Hekimhan merkezde, Gümüşpınar sokakta bulunmaktadır. Niş kemeri üzerinde kitabenin olabileceğini düşündüğümüz 68 cm. x 38 cm. ölçülerde taş çıkarıldığından tarihi ve banisi hakkında bilgi yoktur

Fotoğraf 4-Gümüş Pınar

Çizim 4-Gümüş Pınar Planı

saçakla sınırlandırılan yapının üstünde yukarı doğru daralan, merdiven şeklinde üç kademeli bir çatı yer almıştır.

5-DUTLUK PINARI

Malatya-Hekimhan yolu üzerinde, yolun alt tarafında bir dut ağacı altında bulunmaktadır. Batıdan doğuya doğru meyilli arazide, doğuya bakan ön cephesiyle bağımsız niteliktedir. 2.20 cm. yükseklikte, 2.59 cm. genişliğinde yatay dikdörtgen prizmal kütleyle sahiptir (Çiz.5). Basık sivri kemer iki yandaki ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemerin hemen üstünde, ana eksende 52 cm. x 35 cm. ölçülerde dört satırlık bir kitabe yer almaktadır.

“1071’de yaptırdı çeşmeyi Hasan Ağa

1155 tamir eyledi Salih Ağa

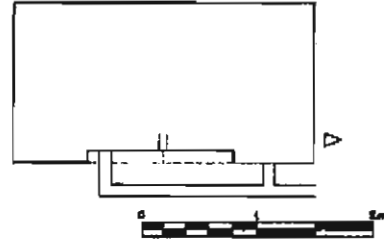
.... olup Osman ...iken

.....iken... İsmail”

Eser M.1660 yılında Hasan Ağa tarafından inşa edilmiş, M.1742 yılında ise Salih Ağa tarafından onarılmıştır. Güneydoğudaki dinlenme taşı onarımlar sırasında tekne altında kalmış, kuzeydoğudaki ise bir kısmı kırılmış olmakla birlikte yüksekliği 32 cm.’dir. Tekne tamamen beton sıvayla yenilediğinden orijinal bölümler görülememektedir.

Fotoğraf 5- Dutluk Pınarı

Çizim 5- Dutluk Pınarı

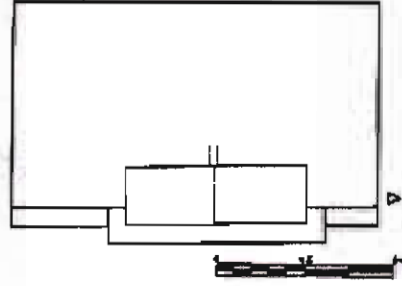
Çeşme irili ufaklı düzgün kesme taştan yapılmıştır. Üstü kısmen taşırılmış düz bir saçakla sınırlandırılmıştır. Üst seviyelerde kesme taşlar patlamış, her an düşmek üzeredir. Cephesindeki çimento derzler, yazılar, badana ile çeşmenin orijinal görüntüsü bozulmuştur. Yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

6-KALE KAPISI ÇEŞMESİ

Tarihi ve banisini belirten herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Yaşlıların ifadesine göre çeşme halen mevcut, cami, han, hamamla birlikte evleri içine alan kale kapısının doğusunda bulunmaktadır. Kale’ye ait günümüzde hiçbir iz bulunmamaktadır. Çeşme Hekimhan merkezde evlerin arasında sıkışık kalmıştır. Doğuya bakan ön cephesiyle bağımsız niteliktedir.

Fotoğraf 6 - Kale Kapısı Çeşmesi

Çizim 6- Kale Kapısı Çeşmesi

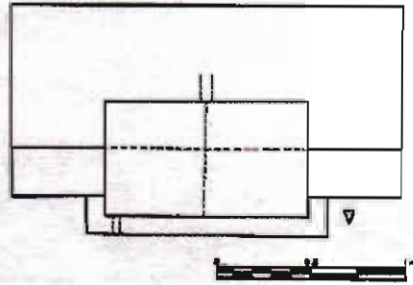
1.63 m. yüksekliğinde, 2.13 m. genişliğinde yatay dikdörtgen prizmal bir kütleyle sahiptir (Çiz.6). Doğu ön cephesi sivri kemerli bir nişle hareketlendirilmiştir. Ayna taşında üç tane farklı seviyelerde ve büyüklükte su olduğundan eksenden güneye kayan büyük borudan halen su akmaktadır. Tekne ve dinlenme taşları yol seviyesinin altında kalmıştır. 97 cm. x 45cm ölçülerindeki tekne içi çöplerle ve akan su ile dolmuş, çamur yığını oluşmuştur. Düzgün kesme taştan yapılmıştır. Kemer köşeliklerinde duvar örgüsü patlamış, bazı taşlar düşmüş ayrıca cepheyi sınırlayan profilli hafif dışa taşkın saçak büyük ölçüde tahrip olmuştur.

7-YUKARI PINAR

İnönü Caddesi 2.sokak köşesinde yer alan çeşme, orijinalde, 5m. ileride yüzü doğuya çevrilmiş biçimde yapılmış, yol yapımı sırasında bugünkü yerine taşınarak ön cephesi kuzeye çevrilmiştir.

Fotoğraf 7-Yukarı Pınar ön cephesi

Çizim 7- Yukarı Pınar

Sivri kemer üzerinde 25 cm x 50 cm. ölçülerinde dört satırlık kitabe yer almaktadır.

“...zuhrun neydi bu hasreden oldu

İçeler cam duttular ellerinde birkaç fırlatsın aşk olan rehberi

Şad olundu ervah geçen teşnelere veşrebu elhamdülillah

....tarikle sene 1218 tezyin etti

5 C (Cemaziyelahir)”

Kitabesine göre M. 1803 yılında inşa edilmiş, bağımsız nitelikte bir çeşmedir. 2.65 m. yükseklikte, 2.08 m. genişlikte dikey dikdörtgen prizmal kütleyle sahiptir (Çiz.7). Çeşme nişinin sivri kemeri, kesme taş örgü ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemer içe doğru çöktürülmüştür. Güneydoğudan kuzeybatıya doğru meyilli bir alanda yer almaktadır. İki ayağa bitişik 44. cm. yükseklikte dinlenme sekileri bulunmaktadır. Çimento harcı kullanılarak düzgün kesme taşlarla orijinal görünümüne sadık kalınarak yeniden inşa edilmiştir. Üst seviyede dışa taşkın bir saçakla sınırlandırılmıştır. Tekne 198 cm. x 55 cm. ölçülerde dikdörtgen biçiminde olup, 38 cm. yüksekliktedir.

8-HÜSEYİN AĞA ÇEŞMESİ

Bağyolu mahallesinde, Hüseyin Ağa'ya ait evin bahçe duvarına bitişik yapılmıştır. Günümüzde bu duvarlar yıkılmış, kalıntıları toprak altında kalmıştır. Tekne ve ayakların bir kısmı da yine toprak seviyesi altındadır. Sivri kemerin içine, kemere göre şekillendirilen altı satırlık kitabe taşı yerleştirilmiştir.

“Maşallah

Sahibül Hayrat

Es Seyid Ahmed

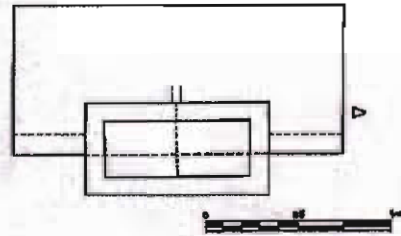
Nuşidip-ab-ı hayatı ruhi için

El fetiha

Fi sene 1283”

Fotoğraf 8 - Hüseyin Ağa Çeşmesi

Çizim 8- Hüseyin Ağa Çeşmesi planı

Kitabeden anlaşılacağı üzere Seyid Ahmed tarafından M.1866 yılında inşa edilmiştir. 1.90 cm. yükseklikte, 1.82 cm. genişlikte kareye yakın prizmal kütleye sahiptir (Çiz.8). İçe doğru çökertilmiş sivri kemer, çeşmenin ön yüzünü üzengi hattı boyunca bölen profilli silmelerin süslediği ayaklar üzerine oturmaktadır.

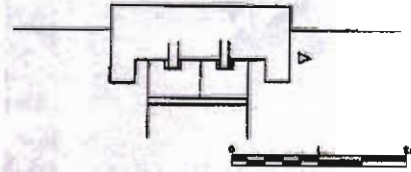
Büyük kısmı kırılmış olan saçak yine silmeli olup cepheden taşırılarak yerleştirilmiştir. Ön kısmı kırılmış olan tekne 102cm. genişliğinde, 41 cm derinliğe sahiptir. Bölge halkından öğrendiğimize göre, orijinalde, çeşmenin kuzeyinde 5 m ileride bir havuz varmış, akan sular burada toplanmaktaymış. Çeşmenin arkasında su haznesine ait izler bulunmakta, fakat tamamı çalılıkla örtülü olduğu için ölçü almak, görüntülemek mümkün olmamıştır. Çeşmenin ayak taşları, teknesi, taş oluk ve saçığı hazine arayıcıları tarafından kırılarak tahrip edilmiştir.

9-KARAMAHMUT ÇEŞMESİ

Güzelyurt belediyesine bağlı Karamahmut köyü meydan çeşmesidir. Batıdan doğuya doğru hafif meyilli alana yerleştirilmiştir. Sonradan örülen bahçe duvarıyla doğu ve batıdan birleşmiştir. 2.48 m. yüksekliği, 2.58 m. genişliği ile yatay doğrultuda dikdörtgen prizmal formdadır (Çiz.9). Doğuya bakan ön cephesi, profilli silmelerle süslü kesme taş ayaklar üzerine oturan sivri kemerle hareketlendirilmiştir. Sivri kemer içe doğru çökertilerek yapılmıştır. Niş içinde hemen kemer altında 33 cm. x 18 cm. ölçülerinde oldukça tahrip olmuş 7 satırlık kitabe yer almaktadır.

Fotoğraf 9- Karamahmut Çeşmesi

Çizim 9- Karamahmut Çeşmesi planı

“Sahib el-Hayrat vel-Hasenat ruh merhumesinde

Bu pınarı zeliluslu oğulları.

Zevcesi Zehra oğlu Salih....

..Fehimoğlu Halil Ağa....

...emriyle..

Muhammed han ..

İbrahim sene 1276”

Kitabeye göre Fehimoğlu Halil Ağa tarafında M.1859 yılında inşa edilmiştir. Çift taş oluklu çeşmede her oluk için ayrı, çifte tekne bulunmaktadır. Cepheden hafif taşıntı yapmış bir saçakla sınırlandırılmıştır.

Yöre halkından edindiğimiz bilgilere göre eser 1950 yılında ayrıntılı bir onarım geçirmiş,

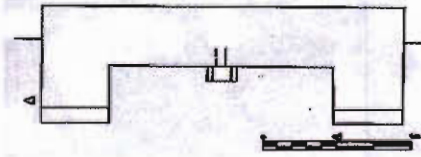
daha sonraki bir dönemde de kuzeyine büyük bir havuz inşa edilmiştir. Çeşmenin suları burada biriktirilerek, köy içinde düzenli dağılımı yapılmaktadır. Halen her iki taş oluktan su akmakta fakat içme amaçlı kullanılmamaktadır.

10-NEBİ PINARI (NEBİLER ÇEŞMESİ)

Güzelyurt beldesinde Çolak Halil evi yanında, bahçe duvarına bitişik vaziyettedir. 1955 yılında büyük bir onarım geçirmiş, bu sırada niş içine çimento sıva üzerine bu tarih yazılmıştır. Bunun dışında herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kuzeyden güneye doğru meyilli bir arazide, batıya bakan ön cephesiyle duvara bağlantılı çeşmedir. Ayak taşlarının büyük bölümü, tekne yol kotunun yükselmesinden dolayı toprak altında kalmıştır.

Fotoğraf 10- Nebi Pınarı

Çizim 10- Nebi Pınarı planı

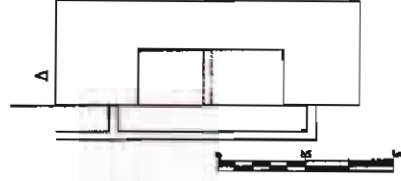
1.68 m. yükseklikte, 2.16 m. genişlikte yatay dikdörtgen prizmal bir kütleye sahiptir (Çiz.10). Nişin yuvarlak kemeri ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemer ve genel olarak çeşme ana ekseninden kuzeye doğru eğilmiştir. İrili, ufaklı kesme taşla inşa edilmiştir. Çeşme saçağı bir silme ile cepliden taşınmıştır. Orijinal taş oluk bulunmakta, günümüzde onun içine demir boru yerleştirilmiştir.

11-CERME ÇEŞMESİ (YUKARI CAMİ ÇEŞMESİ)

Güzelyurt beldesi, Adalet Mahallesinde yol kenarında bağımsız bir çeşmedir. Doğudan batıya doğru meyilli bir araziye inşa edilmiştir. Ne zaman, kimin tarafından inşa edildiğine dair bir kitabe bulunmamaktadır.

Fotoğraf 11- Cerme Çeşmesi

Çizim 11- Cerme Çeşmesi planı

İnşasında bölgedeki kiliselerden getirilen, üzeri bezemeli kesme taşlar (devşirme) kullanılmıştır. Çeşmenin güney duvarına bitişik olarak dairesel formda bulgur öğütme taşı yerleştirilmiştir. 1.59 m. yüksekliği, 1.80 m. genişliğinde yatay doğrultuda dikdörtgen prizmal formdadır (Çiz.11). Batıya bakan ön cephesi düzgün olmayan yuvarlak kemerle hareketlendirilmiştir. Ön cephe yakın zamanda onarım görmüş, tekne kısmının üstü tamamen betonla kapatılmış, niş yüzeyi ise sıvanarak, boyanmıştır. Halen basit bir borudan akan su kuzey- güney doğrultuda birbiriyle bağlantılı üç yalakta birikmektedir.

12-BÜYÜK PINAR

Hasançelebi beldesi merkezinde düz bir araziye yerleştirilmekle birlikte, ön cephesi kemer üzengi hizasına kadar toprak dolgu, arka cephesi ise doğu-batı doğrultusunda eğimli bir yol altında kalmıştır.

Fotoğraf 12 - Büyük Pınar

Fotoğraf 13- Kemer süslemesinden ayrıntı

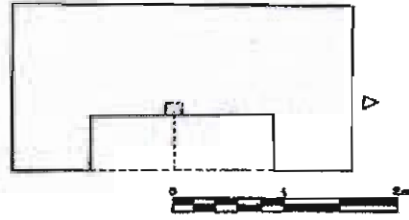
Yatay doğrultuda dikdörtgen planlı, basık sivri kemerlidir. Kemer üç sıra profilli silmelerle kuşatılmıştır. Niş içinde 35cm. x 28 cm ölçülerinde dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Yazı çok silik olduğundan okunamamıştır. Ancak kitabesinden çeşmenin H.1175 / M.1761 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Tamamen düzgün kesme taştan yapılmıştır. Kitabe altında kaş kemerli taslık yer almaktadır. Saçak profilli bir silme ile cepheden taşırılmıştır. Kemer altında taşların her birinin merkezine birer gülçe motifi oyularak kabartılmıştır. Özenli, temiz işçilik göstermektedir.

13-ŞEKER (ŞEKERCE) PINAR

Hasançelebi-Kınık yolu üzerinde, Boğazgören köyüne 34km. mesafededir. Bir tarla içinde, doğuya bakan ön yüzüyle bağımsız niteliktedir. Ayak taşları ve teknenin sağlam kalan kısmı toprak altında kalmıştır. Kitabesine göre H.1157 / M.1744 yılında inşa edilmiştir.

Fotoğraf 14 - Şeker Pınarı

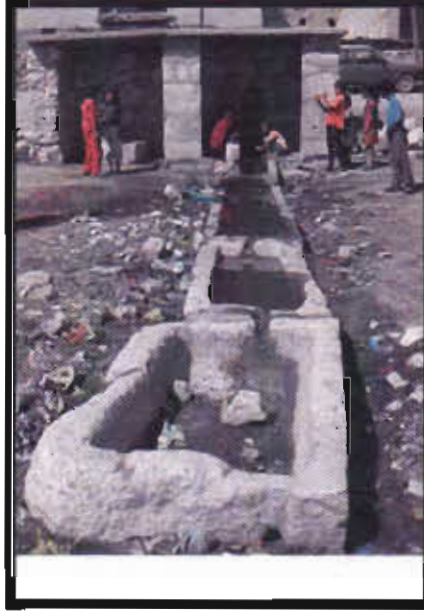

Çizim 12 - Şeker Pınarı planı

2.66 m. yüksekliği, 3.08 m. genişliği ile kuzey-güney yönde prizmal bir kütle teşkiliyle inşa edilmiştir (Çiz.12). Yatay dikdörtgen kütle basık sivri kemerli geniş bir nişle hareketlendirilmiştir. Kemer yanlarda kesme taş ayaklar üzerine oturmuştur. Niş içinde 67cm. x 35 cm ölçülerinde dört satırlık kitabe çok tahrip olduğundan yazılar okunamamıştır. Kuzeydeki ayak üzerinde, üzenği hizasında kare formda bir taslık yer almıştır. Ayna taşı tamamen çimento ile sıvanmış, tekne ve üst örtü kırılmıştır. Düzgün kesme taş kaplamalı, moloz taşla inşa edilmiştir.

14-DELİ HASAN MEYDAN ÇEŞMESİ

Deli Hasan köyü meydanında yer alan çeşme, bugünkü görüntüsüne göre tamamen yenilenmiştir. Doğuya bakan ön cephesinde yuvarlak kemerli küçük bir niş, onun kuzeyinde 25 cm x 30 cm ölçülerinde bir kitabe yer almıştır. H.1342 / M. 1926 yılına ait bu kitabe dışı da, yine kuzeydeki yan duvarda 59cm x 33 cm ölçülerinde beş satırlık başka bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede ise H.1236 / M.1820 yılı okunabilmiştir.

Fotoğraf 15-Deli Hasan Köyü Meydan Çeşmesi

Bugünkü görüntüsü tamamen yeni olmakla birlikte, yekpare kesme taşların oyulmasıyla yapılmış dört yalak orijinaldir. Bir zincir gibi birbiriyle bağlantılı yalaklar kuzey-güney doğrultuda uzanmaktadır. Yalaktan yalağa su akışı küçük açıklıklarla sağlanmıştır. Halen köyün su ihtiyacı bu çeşmeden sağlanmaktadır.

15-SARIKIZ (ÇATAL PINAR) ÇEŞMESİ

Hekimhan merkez belediyesine bağlı Sarıkız köyü meydan çeşmesidir, batıdan doğuya doğru meyilli bir arazi üzerindedir. Sonradan kuzey ve güneyine duvar yapılmıştır. Niş içinde, sivri kemerin altında 73cm. x 40 cm ölçülerinde mermer 6 satırlık bir kitabe bulunmaktadır.

“...el hayrat vel-hasenat

...Hüseyin el-gaz..

.....haza.....

El-mülk....

Allah

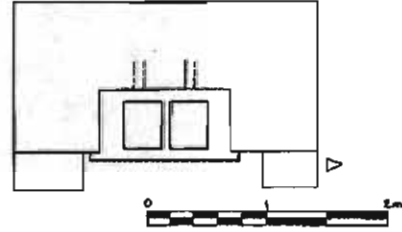
...sene

1171” yazılıdır.

Kitabe yüzeyi kırılarak tahrip edildiğinden yazılar tam okunamamış olmakla birlikte, H. 1171 ibaresinden eserin M. 1757 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. 3.36 m. yükseklikte, 3.04 m. genişlikte dikey dikdörtgen prizmal bir kütleye sahiptir (Çiz.13). Doğuya bakan ön cephesiyle bağımsız niteliktedir. Çeşme nişinin sivri kemeri, profil silmelerle süslü ayaklar üzerine oturmaktadır.

Fotoğraf 16- Sarkız (Çatal pınar)

Çizim 13- Sarkız Çeşmesi Planı

Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Ayna taşındaki çift oluktan halen su akmaktadır. Cephe aksında su oluklarının biraz yukarısında kaş kemerli taşlık yer alır. Ötülerek yapılmış ayak taşlarının önünde, her iki yanda birer dinlenme taşı bulunmaktadır. Tekne yekpare taştan oyularak çifte olarak yapılmıştır. Üstü dışa taşkın beşik çatı ile örtülüdür. Eserin yakın zamanda onarım geçirdiği yüzeydeki çimento harcı derzlerden belli olmaktadır. Çeşmenin güneyine 2000 yılında büyük yalaklar eklenmiştir. Süsleme olarak sadece kuzey ayak taşı üzerinde 7cm. çapında bir kabara bulunmaktadır.

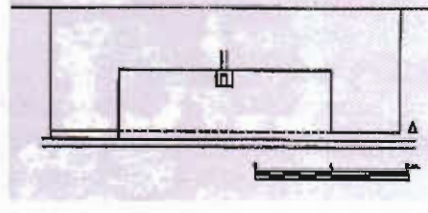
16-BEDİROĞLU ÇEŞMESİ

Sarıköz Köyü, Bedirli mahallesinde, kuzeyden güneye meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. 2.41 m. yükseklikte, 2.31 m. genişlikte dikey dikdörtgen prizmal bir kütleyle sahiptir (Çiz.14). Güneye bakan ön cephesi, ayaklar üzerine oturan sivri kemerli geniş nişle hareketlendirilmiştir. En üstteki, 47 cm. x 33 cm. ölçülerinde kitabenin yer aldığı taş bir süre önce çalınmış, sonra yeniden bulunarak idareten yerine konmuştur. Beş satırlık kitabe;

“Sahib el-Hayrat vel-Hasenat
Eyledi bu çeşmi Bediroğlu Hüseyin
..... yad için
fi sebil'lillah tamam
1172.....”dır.

Fotoğraf 17- Bediroğlu Çeşmesi

Çizim 14- Bediroğlu Çeşmesi Planı

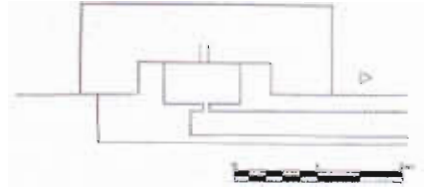
Kitabeye göre Bediroğlu Hüseyin tarafından M.1758 yılında yaptırılmıştır. Çeşmenin muhtelif onarımlar geçirdiği izlerden anlaşılmaktadır. Cephe yüzeyi çimento harcıyla sıvalıdır, öndeki yalak kısmı tamamen yenilenmiştir. Nişin alt kısmında taş oluk yer almakta, onun doğusunda üstte 21cm. x 26cm. ölçülerinde dikdörtgen bir taslık vardır. Kesme ve moloz taştan inşa edilmiştir. Üst kısmı tamamen tahrip olduğundan, orijinal durumu belli değildir.

17-GÜZELYAYLA ÇEŞMESİ

Güzelyayla köyü meydan çeşmesidir. Doğuya bakan ön cephesiyle bağımsız niteliktedir. Niş içindeki kitabesine göre H.1314 / M.1896 tarihlidir. Yakın bir zamanda onarım görmüş, tekne çimento harcıyla sıvanmış, önüne büyük bir yalak eklenmiştir.

Fotoğraf 18- Güzelyayla Çeşmesi

Çizim 15- Güzelyayla Çeşmesi planı

1.90m. yükseklikte, 2.95m. genişlikte, kuzey-güney doğrultuda yatay dikdörtgen formdadır (Çiz.15). Doğuya bakan ön cephesinde yuvarlak kemer taş örgü ayaklar üzerine oturmaktadır. Su oluğunun kuzey çapraz ekseninde 20cm. x 20cm. kare taslık yer alır. Cephe dışa çıkıntılı saçakla sınırlandırılmıştır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Hekimhan merkez ve çevresinde toplam 17 çeşme tespit edilmiştir. Bazı çeşmelerin varlığı bölge halkından elde edilen bilgiler doğrultusunda bilinmekte, fakat çeşme ve çevresinin çöplük alanı olarak kullanılması ya da çalılıkların altında kalmasından dolayı çalışma yada görüntüleme imkanı sağlanamamıştır. Çalıştığımız çeşmelerden beşinin tarihi belli değildir. Bunlardan Kale çeşmesi, kale ile aynı dönemde inşa edilmiş olabileceği düşüncesiyle en erken tarihi çeşmelerden biri olmalıdır. 1660 tarihi Dutluk Pınar en erken tarihli kitabeye sahip merkez çeşmesidir, diğerleri, Yukarı Pınar dışındakiler 19. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Belde ve köylerde ise, Hasançelebi'deki iki ve Sarıkız'daki iki çeşme 18. yüzyılın ortalarına, Karamahmut, Güzelyayla ve Deli Hasan Çeşmesi 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Güzel yurttaki iki çeşme çok elden geçmiş formları bozulduğu gibi, bunlara ait orijinal kitabe de bulunmamaktadır.

Hekimhan çeşmelerinden bağımlı çeşme formunda olanlar, arazi eğiminden dolayı çeşmeyle birlikte yapılmış, iki yanda kısa devam eden duvar arasında bulunanlar Gümüş Pınar ile Bediroğlu çeşmesidir. Hüseyin Ağa çeşmesi içinde evin olduğu büyük bahçeyi çevreleyen duvara bağımlı çeşmedir. Karamahmut, Nebi ve Büyük pınar yapı duvarına sonradan eklenmiştir. Bağımsız konumda mahalle çeşmeleri arasında, Sarıbaş, İmam Pınarı, Dutluk, Gariboğlu, Kale Kapısı, Yukarı Pınar, Cerme, Şeker Pınar, Sarıkız (Çatal pınar), Güzelyayla çeşmesi bulunmaktadır. Bu çeşmelerden Delihasan ile Güzelyayla köyü çeşmelerini köyün tek çeşmesi olarak, merkezi bir alanın ortasına yerleştirilmiş, tek cephe meydan çeşmeleri olarak nitelendirmek mümkündür.

Hekimhan çeşmeleri yatay ve dikey dikdörtgen prizmal gövdeye sahiptirler. Yatay dikdörtgen prizmal gövdeli çeşmeler Kale Kapısı, Dutluk Pınarı, Sarıbaş, Cerme, Nebi, Karamahmut; dikey dikdörtgen prizmal kütleyle sahip olanlar, Hüseyin Ağa, Yukarı pınar, Gümüş pınar, Garipoğlu, İmam pınarı, Bediroğlu, Sarıkız (Çatal pınar) çeşmeleridir.

Cephe kompozisyonlarına göre çeşmeler; sivri ve yuvarlak kemerli olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Hekimhan çeşmelerinin büyük bölümü sivri kemerlidir. Yuvarlak kemerli çeşme sadece üç tanedir. Bunlar Nebi, Cemre ve Güzelyayla çeşmeleri olup, izlerden çok onarım geçirdiği belli olan eserlerdir.

Üst örtü iki çeşme dışında hepsinde düz damdır. Sarıkız çeşmesi beşik çatıya, Gümüşpınar üç kademeli pramidal örtüye sahiptir. Cephele hepsinde dışa çıkıntılı saçakla sınırlandırılmıştır. Ayna taşı bütün çeşmelerde kesme taştan yapılmış olup, çok az çeşmede özel olarak belirtilmiştir. Çeşmelerin büyük bir kısmında normal çeşme duvar örgüsü yapılıp, bu taşlardan biri içine ya da kesme taşların birleşme yerine lüle deliği açılmıştır. Hiçbirinde orijinal lüle yoktur. Bazıları kırılmış olmasına rağmen orijinal taş oluk, Gümüş pınar, Hüseyin Ağa, Karamahmut, Nebi pınar ve Bediroğlu çeşmesinde bulunmaktadır. Hatta Karamahmut çeşmesinde çift taş oluk dikkat çekmektedir.

Hekimhan çeşmelerinde niş kemerleri, bazı çeşmelerde Sarıbaş çeşmesi, Gümüş pınar, Kale kapısı çeşmesi, Karamahmut çeşmesi gibi yekpare taş, İmam pınarı, Dutluk pınarı,

Garipoğlu, Yukarı pınar, Hüseyin Ağa, Nebi pınarı, Cerme, Şeker pınar, Sarıkız, Bediroğlu çeşmesi gibi yağma ayaklar üzerine oturmuştur.

Dinlenme sekileri ise tek taş bloktan yapılmış olup, bunların büyük kısmı toprak seviyesi altında kalmış ya da tahrip edilmiştir. Dinlenme taşları ayakların önüne yerleştirilmiştir. Farklı yüksekliklerdeki bu taşların en sağlam ve en yükseği Yukarı pınar ve Sarıkız (Çatal pınar)dır. İmam pınarı, Dutluk pınarı, Nebi pınar, Garipoğlu ve Kale kapısı çeşmelerinde dinlenme taşı oldukça alçak, bir kısmı yol ya da toprak seviyesi altında kalmıştır.

Cephelerde yer alan mimari öğelerden biri olan, bardaklık (taslık) adı verilen nişler de Hekimhan çeşmelerinde yer almıştır. Sadece beş çeşmede bardaklık bulunmaktadır. Bunlardan, Gariboğlu çeşmesinde üç kaş kemerli, Büyük pınarda sivri kemerli olup lüle ile aynı ekseninde çepheyi saran silmelerin hemen üstünde, Sarıkız çeşmesinde ise iki oluk arasında biraz üstte kaş kemerlidir. Bediroğlu ve Güzelyayla çeşmelerinde farklı biçimde, yine çeşme nişi içinde lülenin çapraz ekseninde biraz üstte kare formdadır.

Hekimhan çeşmelerinde su haznesi tespit edilememiştir. Bu çeşmelerin tamamına yakını halen akmaktadır. Fakat akan sular içme suyu olarak değil başka amaçlar için (sulama, yıkama gibi) kullanılmaktadır.

Çeşmelerin dikdörtgen formdaki tekneleri kot seviyesinin yükselmesinden dolayı büyük bölümü (Saribaş çeşmesi, İmam pınarı, Garipoğlu çeşmesi, Gümüş pınar, Kale kapısı çeşmesi, Hüseyin Ağa çeşmesi, Nebi Pınarı, Cemre çeşmesi, Büyük pınar, Şeker pınar, Karamahmut çeşmesi) toprak seviyesinin altında kalmıştır. Sadece Sarıkız (Çatal pınar) çeşmesinde çift tekne uygulaması ile karşılaşmaktayız. Bazı çeşmelerin teknelerine bağlı olarak ard arda dizilmiş, yekpare taştan yapılmış yalaklar bulunmaktadır. Bunlar özellikle hayvan sürülerinin su ihtiyacını karşılamak, diğer yandan çamaşır yıkamak için bir tür yunak vazifesi görmektedirler. Deli Hasan Köyü meydan çeşmesinde ard arda dört yalak, Cerme çeşmesinde iki yalak görülmektedir. Ayrıca Bediroğlu ile Güzelyayla çeşmesinde tekneye bağlı olarak birinde iki yanda diğerinde bir yana doğru tekne ile bağlantılı yalaklar yapılmıştır. Güzelyayla'daki beton yalak daha sonraki onarımlarda yapılmıştır.

Süsleme itibariyle genel olarak Hekimhan çeşmeleri oldukça sade görünümde olup, çok kısıtlı olarak profilli silmeler, kabara, gülçe, ay, yıldız motifleri kullanılmıştır. Silmeler, saçakta, çeşme kemerimin oturduğu ayakların üstünde ya da üzengi hattı boyunca ön cephede görülür. Kabara motifi sadece Sarıkız (Çatal) çeşmesinde, gülçe ise Hasançelebi Büyük pınarın sivri kemeri altında ve Garipoğlu çeşmesinin kemer köşeliğinde yer almıştır. Garipoğlu çeşmesi Hekimhan merkez çeşmeleri içinde tek süslü çeşmedir. Çeşme Hekimhan'ın ileri gelen ailelerinden birinin adını taşıması, kaliteli malzeme, düzgün işçiliği ile aile zenginliğini de bir ölçüde yansıtmaktadır. Fakat motiflerin biçimi, ele alınışı taşra özelliklerini taşımaktadır.

Hekimhan çeşmeleri, başkent İstanbul'da 15. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ve 16. yüzyılda karakteristik özelliklere sahip klasik Osmanlı çeşme biçimi olarak kabul edilen, sivri kemerli niş, ayna taşı, kitabe, tekne ve onun iki yanında oturma sekilerinden oluşan şemanın taşra uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'da 17. yüzyılda bu şemaya silmeli çerçevelemeler eklenerek daha anıtsal görünümlü çeşmeler inşa edilmiştir¹². En karakteristik İstanbul örnekleri arasında Bostancı Çatal (1550), Rüstem Paşa (1554), Mehmed Paşa (1570) çeşmelerini sayabiliriz. Diğer yandan 18. yüzyıl İstanbul çeşmelerinde biçim ve süslemede batı etkileri görülmekle birlikte özellikle III. Ahmet devri çeşmelerinde bağımsız nitelikte, yaygın olarak sivri kemerli uygulamalara devam edilmiştir. Aynalıkavak III. Ahmet çeşmesi (1704),

12- N.K. Pilehvarian-N.Urfalioğlu-L.Yazıcıoğlu, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, İstanbul 2000, s.50-51.

Ayvansaray Hatice Sultan çeşmesi (1711) gibi eserlerde dikdörtgen tekne dışı doğru çıkıntılı, dinlenme taşlarıyla aynı seviyede sonlanmıştır ¹³ Hekimhan çeşmelerinde tekne bunlar kadar dışı çıkıntılı değildir, cephede sadece dinlenme taşları dışı doğru çıkıntı oluşturmaktadır. Ayrıca III.Ahmed dönemi çeşmelerinin büyük bölümünde sivri kemerler Hekimhan çeşmelerinde olduğu gibi ayaklar üzerine yerleştirilen profilli silmeler üzerine değil, direkt ayaklar üzerine oturmaktadır.

Sivri ve yuvarlak kemerli, profilli silmeli saçakla sonlanan, tek cepheli, bağımsız çeşmeler Anadolu'da 18. -19. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılmıştır. Hekimhan çeşmeleri, özellikle 18.yüzyıl sonu 19. yüzyıl Karaman çeşmeleriyle benzer özellikler taşımaktadır ¹⁴ Konya'da Ali Paşa Çeşmesi (1555), Yavuz Sultan Çeşmesi (1519), Pir Mehmet paşa Camii çeşmesi (1589) gibi 16. yüzyıl da, Kavaklı çeşme, Esarizade Sokağı çeşmesi (1894) gibi geç Osmanlı döneminde benzer özelliklere sahip çeşmeler yapılmıştır ¹⁵ Hekimhan'da beşik çatı ile örtülü tek çeşme bulunmaktadır, bu tip örtü yine Karaman çeşmelerinde Baloğlu Adıgüzel Sokak çeşmesi (1783), Davulçu çeşmesi (1835), Hanazade çeşmesi (18.yy.) ile Divriği Duru Köy Ömer Efendi çeşmesinde (1823) görülmektedir . Bölgede ise Divriği çeşmelerinde de benzer uygulamalarla karşılaşmaktayız. Sivri kemerli örnekler arasında Divriği Gedikoğlu Çeşmesi (18.yy sonu), Esat Bey çeşmesi (1909) gibi toplam on bir çeşme tespit edilmiştir . Malatya/Hekimhan'a yakın bir bölge olan Adıyaman'da da benzer tipte çeşmeler mevcuttur. Adıyaman merkezindeki Elmas Hatun Çeşmesi (1867) ve Hacı Hasan Çeşmesi (1830-1831) , Durukaynak Köyü Kahraman Ağa Çeşmesi (1919-1920), Besi'deki Tahtaoba, Ayn-ı Sükker ve Kızılcaoba Çeşmeleri (XVII-XVIII. Yy. başı) yuvarlak ya da sivri kemerli tek cepheli yapılarıyla benzer örneklerdir. Erzurum ve civarında da benzer örnekler mevcuttur. Hacı Mehmet Çeşmesi (1723), Çeteci Abdullah Paşa Çeşmesi (1754) ve Emin Kurbu Çeşme'sinde aynı özellikleri görmek mümkündür.

Sonuç olarak günlük hayatın vazgeçilmez unsuru olan suyun temin edildiği, Doğu Anadolu bölgesinde kendine özgü özelliklere sahip mahalle ve köy çeşmelerinin küçük bir grubunu tanıtmaya çalıştığımız bu çalışmada, büyük bir kısmı geç Osmanlı dönemi eserleri olan Hekimhan çeşmelerinin, başkentten uzak olmakla birlikte klasik başkent çeşme şemasının taşra uygulamaları olarak dikkat çektiği görülmektedir.

13- H.Aynur-H.T.Karateke, III.Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1995, s. 192,123.

14- Karaman çeşmeleri arasında, sivri kemerli, tek cepheli Küllük Çeşmesi (1880), Hisar çeşmesi (1809), yuvarlak kemerli, Hacı Celal Mahallesi çeşmesi, Sakabaşı sokağı çeşmesini söylemek mümkündür Ayrıntı için bkz. M. Denктаş, Karaman Çeşmeleri, Kayseri 2000.

15- Ayrıntı için bkz. M.Sönmez, M.-H. Akmaydalı, "Konya Çeşmeleri", Rölöve ve Restorasyon Dergisi. C.6, 1986, s.135-165.

KAYNAKLAR

- AKDAĞ, M., Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cilt 1, İstanbul 1979
- AKSÜT, H., Hasançelebi (Malatya) ve Çevresi Tarihi, Ankara 1998.
- AKTEPE, M., "İzmir Suları, Çeşme ve Sebilleri ile Şadırvanları Hakkında Bir Araştırma", İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 30, 1976, s.134-200.
- AYNUR, H.-H.T.KARATEKE, III.Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1995.
- AYTÖRE, A., "Türkler'de Su Mimarisi" Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1962, s.45-69.
- BARIŞTA, H.Ö., "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri" Türkler, C.12, 2002, s.242-246.
- BARIŞTA, H.Ö., İstanbul Çeşmeleri, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi, Ankara, 1995.
- BARIŞTA, H.Ö., İstanbul Çeşmeleri-Bereketzade Çeşmesi, İstanbul, 1989.
- BAYHAN, A.A.-SALMAN, F.; "Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-2001" 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs-2002, Ankara) 1. Cilt, Ankara, 2003
- BAYHAN, A.A.-SALMAN, F.; "Adıyaman İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması-2002" 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-31 Mayıs-2003, Ankara) 1. Cilt, Ankara, 2004
- ÇERKEZ, M., "Beypazarı Çeşmeleri" Cumhuriyetin 80.Yılında Her Yönüyle Ankara. Ankara 2004, s.242-252.
- DENKTAŞ, M., Divriği Çeşmeleri, Kayseri 2005.
- DENKTAŞ, M., Karaman Çeşmeleri, Kayseri 2000.
- DENKTAŞ, M., Kayseri 'deki Tarihi Su Yapıları, Kayseri 2000.
- EGEMEN, A., İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul ?.
- Evliya ÇELEBİ, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 4.Kitap, İstanbul 1999, s.10-11
- GÖKBİLGİN, T., "Köprülüler" İslam Ansiklopedisi, C.6, 1993, s. 892-908.
- HONIGMANN, E., "Malatya" İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul 1993, s.232-239.
- KÜRKÇÜOĞLU, A.C., Şanlıurfa Su Mimarisi, Ankara 1993.
- OĞUZ, M., Başlangıcından Osmanlıların Fethine Kadar Malatya Tarihi (M.Ö.5500-M.S1516), İstanbul 1985.
- ORHONLU, C. Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, İstanbul 1967.
- ÖDEKAN, A., "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme" Semavi Eyice Armağan, İstanbul 1992, s.281-286.
- PİLEHVARİAN, N.K.-N.URFALIOĞLU-L.YAZICIOĞLU, Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, İstanbul 2000.
- SÖNMEZ, M.-H. AKMAYDALI, "Konya Çeşmeleri", Rölöve ve Restorasyon Dergisi, C.6, 1986, s.135-165.
- TANIŞIK, İ.H., İstanbul Çeşmeleri, C.1, İstanbul'1943.
- YINANÇ, R. -M. ELİBÜYÜK, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983.
- YURTTAŞ, H.-H.ÖZKAN, Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları, Erzurum 2002.